ГАЙДАР

(СТЕПОВА ЛЕГЕНДА)

I

Сонцевієм роздувало молоді груди, наливало жили п'яною смолою,— ой, пливли в блакить зелені простори без кінця, без краю...

Соковиті дні проходили запашно, падали у безвість ночі, і росна паморозь в степу від сутінок аж до світанку,— ой, пливли в блакить зелені простори без кінця, без краю...

Перебігли росами дикогриві коні, а за ними стоголосі табуни людей. Запалали вогнища. Курява над степом.

Угорі ж багаття на все небо. Він до багаття шкірив зуби і розминав, щасливий, на руці м'ясисте лопушиння. Зеленосоком м'язи натирав і нюхав м'язи,— о, він добре знав, як пахне сонце!

Так мав себе в просторах смаглявий Вар.

Зашелестить тирса — вже хижаком присів, розпізнає: заєць? лис?

Плиг на коня — і навздогін.

Вітер юнакові просто в груди: стій!

— Стій! — і розмахнеться по вітрових космах.

— О-і-й! — з далеких байраків — і-й,— а юнак тільки сміється.

Гнівний Громодар по хмарах тут кресне і небо блискавкою поре, поре. Гайдарі сполохано на землю ниць. А він шалено мчить у далечінь, мчить і випинає проти вітру розхристані груди — на!

II

Море зеленасте. Отари, табуни. За ними: гей та гей!

Невільники то гайдарі.

Вони б погейкувать не раді, але — намети. Там басамани, нагаї. Там князь проклятий між жінок сидить і п'є вино, і п'є вино, а збройне товариство до ніг його облесно сипле регіт.

І думав Вар:

— Невже ж то без князів не можна?

— О-і-й! — з далеких байраків.

Море зеленасте підхопило й понесло:

— О-і-й!..

Невже ж не можна без князів?

Зацвітала земля потом, і падала у безвість ніч. І знову цілу ніч із княжих наметів гуль-галас тривожний, аж луна тирсу хилила, аж гасали з переляку коні.

Невже ж не можна?

III

Сповнило жили п'яною смолою, зайнялась вогнем сімнадцята весна.

Обнявши землю руками, ждав гайдар синьооку гайдарку.

Вона вже йшла, всміхалася привітно і оглядалась на намети.

— Лоан, о, йди ж! Лоан!

Всміхалася привітно, сторожко оглядалась.

— О, йди ж!

Кумис майнув по жилах.

Схопив її на руки Вар і мчав, як вітер, аж поки впали у знемозі.

— Вар... Вар...

А ще медвяні на зубах, ще й густо пахли коси...

IV

Ген половіла жовтокосая голомша , ген узбережжям біле городище.

Продавали Вара чужинцям за перстень золотий.

Так недоторкливий гривун поводить баским оком — тремтить, мовчить, вичікує.

А там десь п'яно пахло лопушиння, медвяно пахли коси...

Ні!

Раз-раз! — рвонув, розбив, когось в живіт, комусь піском засипав очі.

— О-і-й! — схвильовано голомша,— о-і-й! — стрілою в степ.

Вже як покинули шпилі приморські, як повертали кочовиськом, піймався Вар.

— Так ти тікать?

Ятрились довго рани. Зализував, землею присипав і шкірив до багаття зуби.

А видужав — немов не той юнак. Немов на нього пала падь. Таємно, осторонь, очима в землю.

І тільки як гомоніли про занедбану гайдарську долю, як з бородатих сипалась полуда, а з молодих гроза,— буяв грозою Вар.

— Нащо нам князь і збройне товариство? Нащо?

Тоді брови, мов крила шуліки.

— Нащо?

V

Не хмара вставала низько над степом, не дикий табун розметався копитно, то в тьмі в нічній хижаком підкрадались сармати.

Вдосвіта — тонко — продзвеніла стріла.

Знявся у таборі турботний гул, та було йому пізно. Вже ворог зробив своє діло, вже зникав у тумані.

Чого ж бо гайдарі кріпко засинали, чого добра княжого не доглядали, ворога-хижака до табору підпускали?

— Нагаїв!

І розкотилося тирсою полохливо, розсипалось гадючим свистом.

Де спіткнувся, де упав,— там уже клоччя криваве, не тіло.

Де спіткнувся, де упав...

Аж до вечора зойком гойдало блакить, до пізньої ночі Вар сколошкано шурхав по травах. Довго, душманно стогнала ніч.

Упав об'юшений під кам'яним капищем.

— Ти бачиш? Ти чуєш?

І плюнув богові у мертві очі.

— Ти!

Іржала ніч.

VI

Князь наказав готуватися в похід.

Лютим роєм завихрило, дзеньком, скреготом заквилило. Сокири, списи на сонці тільки блись, блись!

А вино — рікою. І в захлині горлало збройне товариство, нахваляючись воювати сарматів.

Та як ступила ніч, вже Вар по Гайдарах:

— Тікаймо! Нащо нам похід? Тікаймо!

— Куди?

— Чи ж мало нам місця? Будемо жити самі, без князів.

Відповіли мовчки, поглядом до наметів.

— Так ходімо на них! Вони п'яні, нас же більше! Ходімо й поб'ємо!

Шумовинням шугнув шалений заклик — іскрами з уст в уста.

— Я з тобою! — підбігла Лоан, а в руці різак. Спалахнули гайдарські серця, але думки поділились:

— Не пора! Почекаємо трохи.

— Ні, ходім! Вже доволі чекали!

Поділилась, забаламутила густа комашня — вітрюгою рвучкою гул нестримний, довгий гул...

— У-лю-лю! — раптом ударило на сполох з наметів, труснуло комашнею,— і плазом потекла в тирсу.

— Гей, куди, страхопуди?

Потекла залякана в тирсу.

А вже дзвеніло, гупотіло з наметів.

— Ну, пам'ятайте ж!

Підхопив на коня синьооку — о-і-й! — сліпма в далечінь.

Навздогін тільки вереск, хижий посвист арканів.

VII

— Ось ви які... — прижмурив князь очі, як привели до нього втікачів.

Довго стояло мовчання, і гостро всмоктувались княжі очі в Лоан.

— Гарна... — сказав нарешті,— вперше бачу таку гарну. А щоб не тікала, киньте до мого намету.

Підтятою стеблинкою впала, до чобіт припала:

— Все, що хочеш, все, що скажеш, тільки його не вбивай. Я винна!

— Годі! — ткнув її в груди і до Вара: — А ти завтра підеш у похід. І якщо ти справді такий відважний, і якщо хочеш жити, принеси мені з бою сто сарматських голів.

VIII

Толочила тирсу густая навала. Степ мовчав.

Падали ночі, ставали дні, а степ мовчав, прекрасний і зрадливий.

Над Варом же крилата думка: зазнаєш, князю, моєї відваги!

Падали ночі.

Та ось забовваніла далечінь чорним рястом.

Ой, тривожно стогнав сарматський бубон, а на світанку вже у нестямі прокинувся степ!

Не Громодар креснув кресалом, розсипаючи лютий гуркіт, не вітер-хуртеча погнав оберемками хмари, заслоняючи сонце, здіймаючи зойки в повітрі,— смертним побоєм стикнулися в степу два невблаганні звірі.

Ринув табун на табун. Кров'ю задиміли трави.

— Зазнаєш, князю, моєї відваги! — і буруном врізався в саму гущу.

От уже з-під самісіньких княжих рук трощить ворожі голови. От — розмахнеться, промахнеться в запалі необачний юнак і вгрузне сокирою в княжі рамена.

Та тільки спритно одбивають його руку вірні збройники — ніяк не влучить.

Стяглися сармати, двинули тісним натовпом, і почало княже вояцтво йти врозтіч.

Тут махнув князь берлом. Враз ув'язали до стрімкого коня нову княжу коханку, Лоан синьооку, вразили списом коня й пустили його на сарматів.

Хмарою посунув до вершника ворог, і, мов те гайвороння, сипнуло вояцтво вперед із новим завзяттям.

Стрімголов кинувся й Вар — тільки свист застряг у вусі, тільки хряскали кістки під ударами.

IX

Спадала сутінь. Аж тоді побігли сармати, вкриваючи долину трупом.

Ще довго зітхала долина, досхочу впивалася паморочна помста.

— А де той юнак, що в бою загатив мені дорогу падлом? — гукнув князь.

Привели Вара.

— На, вояче, випий з мого рогу. Тобі справді не бракує відваги.

— Так, володарю, але бракує сприту. Я ще не заслужив із твого рогу пити. Як заслужу, тоді дозволь.

— О, як бачу, ти слуга горливий. Що ж, коли так, то з цього дня ти мій найближчий джура.

І кинув йому перстень із своєї руки.

X

Соковиті дні проходили запашно, падали у безвість ночі, і росна паморозь в степу від сутінок аж до світанку.

А там десь: гей та гей... Там басмани, нагаї.

— Нічого, ждіть, та тільки не проґавте,— з наметів прокрадався княжий джура,— тепер я з вами д'останку. Та тільки ж не проґавте.

У відповідь була зневага. Вже знали, як у наметах вихваляють джуру, яку йому складають шану.

— Базікай, джуро!.. Коли чужинцям продавали, то ти тікав, ховався, тепер за персня сам продався.

Розгнівано спалахкував юнак, але слова зів'ялим листям падали на вітер.

І йшов понуро.

На вовчих шкурах пестив князь синьооку гайдарку, а він низенько схиляв голову. Він тишком-нишком у траву й несамовито ножем збивав на піну землю.

— Пождіть! — тужливо серце морем зеленастим. — Я ж не тікатиму, я ж д'останку...

XI

Була ніч. Не пахли медом трави. Пахли намети кумисом, вином і потом.

Над чадним вогнищем запійний гул. Обіймали юнака в розгулі, слинили цілунками:

— У нашого князя джура, як пес.

І непритомно в корчах падали, засинали.

— Ой, джуро, не дрімай... — гарячий шепіт пурхнув понад вухом.

Аж то повзла розпатлана Лоан.

— Він сьогодні і мене прогнав з намету. Сьогодні він нарешті сам. Іди!

Схопивсь юнак, пішов.

(...десь тільки йокнула сокира і в черепі

застрягла вічним сном...)

А вийшов — заточився, наче п'яний.

(...десь там гасали одурілі коні — іржала ніч...)

Ще довго кумисом кропили чадне вогнище, сміявся юнак довго і щасливо.

XII

Вранці бризнуло сонце вереском:

— Князя убито!

Дзенькнуло, блиснуло в таборі острахом, але хто знав?

— Князя убито! — стугоніло, котилося в простори.

А вже найлюбіших князеві джуру й коханку схопили, зв'язали, вже поспішно ввесь табір докупи зганяли, в жалібний похід виряджали.

І попливла тьмяная туга...

Падали в тугу ночі, згорали в сонцевії дні.

А світанками карбував дідуга свою палицю. Три десятки рубчиків накарбував — тоді лише втихло рипіння возів, стомлено пав на могилу жіночий лемент.

Глибоку могилу копали в степу, щоб ніхто не порушив спокою ані грізного князя, ані його найближчих — синьоокої Лоан і завзятого Вара.

Тільки гайдарі, засипаючи тую могилу, добре знали, кого ховають, і мовчазно складали велику клятьбу.

Табунами розбіглися дні, розбрелися в задумі віки довгогриві, а в степах, переможно оспіваних грудками, ще й досі стоїть могила.

Пролетить бистрокрилий над нею, торкне лопушиння. Лопушиння не встигне вклонитися, а він уже ген-ген розчісує жита.

Харків, 1925